

BUIDATGE MONETARI DEL DIPLOMATARI DE SANTA MARIA D'AMER

MIQUEL DE CRUSAFONT

Resum

Les col·leccions documentals tenen un especial interès per als estudis monetaris i la història econòmica ja que, en molts dels casos, ens recullen transaccions fetes en numerari i ens sol especificar el tipus de moneda emprat o bé si es pagà en productes. Això ens permet esbrinar el tipus de circulació monetària: hi havia prou moneda per a les transaccions? Quins tipus monetaris i de quins metalls s'empraven? Però també ens dona el pols de l'evolució econòmica dels centres emissors dels documents. Així, en el cas d'Amer veiem que hi ha una monetització gairebé completa i que l'or i l'argent hi són poc emprats, mentre que el billó (aliatge d'argent i aram) correspon al 87% dels pagaments. Al marge d'això hi ha un important document (núm. 26 del 1094) que ens indica que probablement va batre moneda l'abat de Sant Pere de Rodes.

Paraules clau

Història medieval, història monetària, monestirs, història econòmica, Amer

Abstract

Documentary collections are of special interest for monetary and economic history studies, as in many cases they collect cash transactions and usually specify the type of currency used or whether it is paid for in products. This allows us to find out the type of monetary circulation: was there enough money for the transactions? What types of money and what metals were used? But it also gives us a glimpse of the economic evolution of the centers that issue the documents. So in the case of Amer we see that there is an almost complete monetization and that gold and silver are little used, while the trillion (alloy of silver and copper) corresponds to 87% of payments. Apart from this, there is an important document (no. 26 of 1094) which indicates that the abbot of S. Pere de Rodes probably struck coins.

Key words

Medieval history, Monetary history, Monasteries, Economic history, Amer

L'any 1995 i en la important col·lecció de diplomataris de la Fundació Noguera s'hi publicà el *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*. El primer treball havia estat obra d'Esteve Pruença, que presentà l'estudi com a tesi doctoral i, ja mort aquest autor, l'edició ha estat preparada per Josep Maria Marquès, que

hi ha pogut afegir un altre grup de documents pertanyent a l'Arxiu Diocesà de Girona i que no estaven catalogats quan Pruença feu el seu treball.

Per als historiadors de la moneda i per als numismàtics, les col·leccions documentals tenen l'interès que ens donen mencions de pagaments en moneda o en espècie i això ens dona informacions sobre els tipus monetaris que corrien a la zona en un determinat moment, de la presència en el circulat de l'or, la plata o la petita moneda que solia ésser de billó (aliatge de plata i coure), de la cronologia en l'aparició d'un tipus monetari nou, de la concurrència en el mercat de monedes diferents, com ara la d'un comtat emissor o d'algun altre comtat veí, de si hi havia una plena monetització i, per tant el numerari cobria els pagaments o bé calia pagar en espècie, etc.

Naturalment, l'obtenció d'aquestes dades demana l'aplicació d'una sèrie de criteris i les interpretacions s'han de fer tenint en compte diferents factors externs. Per exemple, és lògic que aquesta mena de fonts ens produeixin una certa visió deformada del circulat monetari real i general, ja que els pagaments que se solien certificar notarialment eren d'un cert volum i per als pagaments importants eren més pràctiques les monedes d'or o d'argent que no pas el petit numerari de billó. L'altra font per a saber la circulació monetària són les troballes, però aquestes, contràriament, ens incrementen la presència de la moneda menuda, més fàcil d'ésser perduda i que no justificava una curiosa recerca en aquest cas, com si es tractés del d'una moneda d'or. En aquest sentit, podem dir que les dues fonts d'informació són complementàries.

D'altra banda, si es pretén obtenir una visió panoràmica d'un espai territorial d'un cert abast com el d'un comtat o d'un bisbat o encara més amplis com ara tot el territori de Catalunya, per exemple, cal tenir molt present que el tipus d'usos i moviments monetaris d'un monestir pot ésser ben diferent del d'un cartulari ciutadà, per exemple, o bé que l'espai rural i el d'una ciutat d'una certa importància poden ésser del tot diferents. No podem, doncs, sumar les fonts d'informació sens tenir en compte aquests i altres factors.

No cal dir, d'altra banda, que si partint d'aquesta mena de fonts hom vol saber l'evolució dels preus ha de tenir unes nocions una mica sòlides del valor de cada moneda, ja que alguns canvis sobtats de preus de compravenda poden ésser deguts a una alteració en el valor de la moneda circulat més que no pas a una variació sobtada del preu de les mercaderies que s'hi consignen. Així, per exemple, si en temps del rei Jaume I (1213-1276), un determinat producte val 10 sous en moneda quaternal i passa al cap de poc temps a valer

20 sous en moneda de doblenc, el preu no ha variat en res, perquè la moneda de doblenc té la meitat de la plata que la de quatern.

La recollida de dades també exigeix algunes precaucions, ja que les fonts no són pas uniformes. Així, una compravenda expressa un pagament en un moment donat, però l'establiment d'un cens indica el compromís d'un pagament temporal (anual, semestral, etc.) d'una quantitat. Com que no sabem quant temps es pagarà aquell cens i en quina moneda es farà en el futur, solem prendre en consideració el primer pagament, és a dir, el de l'any de l'establiment, exclusivament. També els testaments exigeixen precaucions. Quan el testador mana que es pagui una quantitat a una persona, un cop cobrat un deute pendent d'una altra, no és segur que això es produeixi i tampoc que el pagament, en cas positiu, es faci en la moneda indicada. No cal dir que no s'han de comptabilitzar les possibles amenaces de penes pecuniàries per incompliment de contracte ja que generalment plantegen xifres exagerades i d'altra banda generalment no s'haurien d'aplicar, excepte en el cas, és clar, que consti efectivament el seu pagament efectiu.

Entrem ara, al despull i comentari dels pagaments presents en la col·lecció esmentada:

El monestir va tenir els seus orígens al lloc de Sant Medir, del municipi de Sant Gregori, però ja al s. X es trobava reubicat prop d'Amer i l'any 993 rebia una deixa del comte Borrell de Barcelona, que el tingué en compte en el seu testament.

El diplomatarí té 212 documents ordenats cronològicament i d'aquests hem pogut obtenir 128 mencions monetàries que es mouen entre el 960 i el 1306, tot i que al principi hi ha molts espais buits. Així després dels documents del 960 i del 973 ja passem a un del 1020 i després a un del 1077. Poc més endavant, del 1097 (doc. 27) passem al 1152 (doc. 31). En endavant la documentació ja es reparteix amb més regularitat.

Vegem, en primer lloc, la taula dels documents amb les seves dades monetàries, en què no detallarem el lloc de l'objecte de les transaccions perquè n'hi ha molts que estan poc escampats respecte d'Amer i n'hi ha molts d'Amer mateix. Quan es tracta de pagaments valorats en moneda, però pagades en espècie, com ara les mancusades, pagament en espècie pel preu d'un mancús, ho indiquem *irv*, és a dir, "*in rem valentem*", com solen dir els documents, "en alguna cosa que valgui això". Cal advertir que alguns documents són ambigus. Així el 23 diu que es tracta d'una donació, però els que donen reben 10 unces d'or, una quantitat molt significativa a l'època. En aquests casos l'hem considerat una compravenda. També comptem com a compravenda l'anomenada definició, que n'és una part o complement.

Hem d'insistir en el fet que en fer aquestes taules no sempre ens podem refiar de les dades dels registres, fetes per historiadors que generalment no coneixen els nostres paràmetres. En aquest cas hi ha nombrosos documents que identifiquen la moneda de doblenc amb la que es valora a 88 sous el marc (docs. 92, 96, 102, 103, 105, 106, 108). Tot i així quan hi ha una cita amb aquest valor de 88 sous, però no menciona el doblenc, el registre diu que es tracta de moneda de quatern (docs. 89 i 98). En altres casos hi ha xifres errònies. Cal, doncs, anar al text del document, tant per obtenir més exactitud com per no perdre dades complementàries que poden ésser del més gran interès per al numismàtic.

DIPLOMATARI DE SANTA MARIA D'AMER

núm.	any	menció		E = espècie transacció
13	960		16 mancusos d'or	c/v
15	973	3 sous		c/v
19	1020		1 mancús d'or i una mancusada irv	c/v
23	1077			E cens
24	1091		10 unces d'or irv	c/v
26	1094	7 sous d'UGO COMES + 1 sou de plata de Pere Ponç		c/v
27	1097	1 sou	+	E testament
31	1152	50 sous de Girona	+ 40 morabatins	c/v
33	1155	40 sous de Girona, 20 diners		+E cens
35	1169	10 sous de B ^a		cens
36	1172	5 sous		penyora
38	1179	200 sous		c/v
39	1180			E c/v
40	1183/84		3 pesos de plata	pena
41	1184	20 sous	+ 1 auri	+ E testament
42	1187			E cens
43	1187	1.000 sous de Girona		dot
44	1187		20 auris d'un ruc	c/v
48	1188	8 diners	+	E dot
49	1195	6.000 sous B ^a + 300 sous melgoresos		c/v
54	1197	20 sous		cens
55	1197	300 sous B ^a		c/v

59	1205	1.000 sous			dot
60	1207	80 sous B ^a	+		E c/v
61	1208	4 sous B ^a			cens
62	1208	1.900 sous B ^a			c/v
63	1210	100 sous B ^a			c/v
64	1210	3.100 sous		+ 2 auris	penyora
66	1212	80 sous	+		E testament
67	1212/13	39 sous	+		E testament
68	1215			100 auris	c/v
71	1217	450 sous de B ^a de tern(??)		c/v	
74	1224	400 sous B ^a de 88 sous el marc			c/v
75	1224	925 sous B ^a de 88 sous el marc			penyora
76	1225	925 sous B ^a de doblenc			c/v
77	1225	2.500 sous de B ^a			conveni
81	1229	500 sous de B ^a			c/v
82	1231	80 sous B ^a de 88 sous el marc			c/v
83	1232	240 sous de B ^a			c/v
84	1233			180 morabatins alfonsins	penyora
85	1233	500 sous B ^a de 88 sous el marc			c/v
89	1234	2.600 sous B ^a de 88 sous el marc			c/v
92	1235	400 sous B ^a de doblenc de 88 el marc			c/v
93	1235	16 sous de doblenc	+	67 auris or	c/v
95	1235	15 sous B ^a de 88 sous el marc			c/v
96	1235	42 sous B ^a de doblenc de 88 el marc			c/v
98	1236	20 sous B ^a de 88 sous el marc			c/v
99	1236				E donació
100	1238	80 sous B ^a			c/v
102	1239	400 sous B ^a doblenc de 88 el marc			garantia
103	1240	125 sous B ^a doblenc de 88 el marc			c/v
105	1241	400 sous B ^a doblenc de 88 el marc			c/v
106	1241	20 sous de B ^a			c/v
107	1241	450 sous B ^a doblenc de 88 el marc			c/v
108	1241	25 sous de B ^a			crèdit
109	1242	25 sous			dot
110	1242	500 sous de B ^a de doblenc	+		E testament
111	1244	140 sous B ^a de 88 el marc			c/v
112	1245	400 sous de 88 sous el marc			deute
113	1247			60 auris	pena

115	1249	1.000 sous melgoresos		c/v
116	1250	30 sous B ^a de doblenc		c/v
117	1250	40 sous B ^a de 88 el marc		c/v
120	1252	60 sous B ^a de 88 el marc		c/v
122	1252	4 sous	+	E donació
124	1253	6 sous B ^a de doblenc	+	E cens
125	1254/55	4 sous de B ^a		enfranquiment
126	1255			E donació
127	1255	2.600 sous B ^a	+	E donació
128	1257	40 sous de B ^a		cens
129	1259/60	7 sous de quatern (??)		cens
130	1260	5 sous de B ^a i 108 sous de melgoresos	+	E testament
131	1260	60 sous de B ^a de tern		enfranquiment
132	1261	800 sous de b ^a de tern	+	E testament
133	1261	820 sous de b ^a de tern		dot
134	1262	800 sous de tern		préstec
135	1266/67	120 sous de tern		dot
138	1271	3 sous de B ^a de tern		c/v
139	1272	50 sous de B ^a de tern		c/v
142	1273	64 sous i 4 diners B ^a	+	E testament
143	1273	100 sous B ^a de tern		c/v
144	1273	30 sous B ^a de tern		cens
147	1277/78	100 sous B ^a de tern		pena
148	1275	15 sous B ^a de tern		cens
149	1276	500 sous B ^a de tern		c/v
150	1277	12 sous anyals		aniversari
153	1277	28 sous B ^a de tern		c/v
155	1277/78	100 sous B ^a de tern		c/v
156	1279	12 sous B ^a de tern		c/v
158	1280	10 sous B ^a de tern		c/v
159	1280	50 sous B ^a de tern		cens
160	1281	200 sous B ^a de tern		pena
161	1281	250 sous de B ^a de tern		c/v
162	1281	22 sous B ^a de tern		c/v
165	1282	220 sous de B ^a de tern		dret
166	1282	15 sous B ^a de tern	+	E cens
167	1282	4 sous B ^a de tern	+	E cens
169	1283/84	6 sous de B ^a	+	E cens

170	1284	1.200 sous B ^a de tern		c/v
171	1284	60 sous B ^a de tern		cens
172	1284	220 sous B ^a de tern		testament
173	1284	5 sous B ^a de tern		cens
174	1284/85	38 sous B ^a de tern		c/v
176	1286	35 sous B ^a de tern		pena
177	1286	120 sous de B ^a de tern	+	E testament
178	1288/89	40 sous de B ^a de tern		c/v
179	1289	25 sous de B ^a de tern		c/v
183	1291	140 sous de B ^a de tern		c/v
185	1292	30 sous	+	E donació
186	1292	73 sous de B ^a de tern		c/v
187	1292	550 sous de B ^a	+	E testament
188	1293	15 sous de B ^a de tern		c/v
190	1293	30 sous de B ^a de tern		c/v
192	1294	2 diners de tern	+	E cens
194	1294/95	130 sous de B ^a de tern		c/v
195	1296	200 sous	+	E testament
196	1297	43 sous de B ^a de tern		c/v
198	1300/1301	800 sous de B ^a de tern		dot
199	1300/1301	26 sous 7 diners de B ^a de tern		c/v
200	1300/1301	26 sous 8 diners de B ^a de tern	+	E benefici
202	1301	280 sous de b ^a de tern		c/v
203	1301	50 sous		pena
204	1302			E cens
206	1304	10 sous	+	E cens
207	1305	2 sous i 1 diners de B ^a de tern		enfranquiment
209	1306	40 sous B ^a de tern		c/v

De cara a tabular aquest cartulari, observem que hi ha espais molt buits al principi i molt plens al final. Aquestes situacions són normals, ja que a l'inici els monestirs inicien la seva activitat i generen poques transaccions, mentre que en avançar aquestes es multipliquen. També depèn, però, dels atzars de la conservació dels documents i, en aquest cas, és ben sabut que hi ha hagut pèrdues considerables. A fi d'adaptar-nos al material de què disposem, al principi hem fet dos primers espais temporals, un per al s. X amb dos esments i un per al s. XI amb 5. A continuació hem establert els espais en períodes de 50 anys, malgrat l'abundància de mencions perquè

el procés és molt clar i no presenta etapes especialment diferenciades. Finalment ha restat una cua dels inicis del segle XIV amb 9 esments que només arriba al 1306, però que, de fet, segueix en tot la tònica de l'apartat anterior i fins s'hi podria haver inclòs.

Les dades de la taula demanen, també, alguns aclariments. D'una banda veiem que hi ha dues columnes inicials amb el número del document i la data i una columna final amb la indicació del tipus de transacció. A l'espai central hi hem fet com tres columnes aproximades per als pagaments en billó (primera columna i lletra normal), plata (segona columna i lletra cursiva), or (tercera columna i lletra negreta si es paga en or; si és en *irv* o en espècie, en lletra normal) i espècie, que s'indica amb una E. Per als no versats en la nostra moneda direm que pel que fa als pagaments en billó, hi veiem pagaments en moneda de quatern, de doblenc i de tern, que vol dir moneda amb una proporció de plata fina, respectivament de 4 diners sobre 12 (33,33%), dos diners sobre 12 (16,66%) o 4 diners sobre 12 (25%). Un sou és la reunió de dotze unitats en diners. No és, doncs, una moneda sinó el que en diem una unitat de compte. Un sou de Girona vol dir 12 diners, doncs, de la moneda pròpia del comtat de Girona, la qual podia ésser episcopal o comtal. La menció del document 40 d'un pes en plata probablement vol dir una lliura de plata, però no és segur. En qualsevol cas això no afecta la nostra anàlisi. Les mencions d'or en auris, mancusos, morabatins i morabatins alfonsins corresponen tots al valor del dinar d'or musulmà, set dels quals pesaven una unça. El mancús era el dinar califal o la seva imitació feta a Barcelona o a Besalú, el morabatí el dinar almoràvit i el morabatí alfonsí, la imitació que en feien els reis castellans i que va circular un temps a Catalunya. Una mancusada és el pagament en espècie pel valor d'un mancús. La xifra de 88 sous el marc dona el valor de la moneda: per al valor d'un marc de plata s'havia de pagar 88 sous de moneda de doblenc. Els sous melgoresos eren els de diners fets a Montpeller, prohibits pels nostres sobirans, però en circulació sovint a Catalunya.¹

¹ Per a més detalls sobre aquestes qüestions vegeu CRUSAFONT, M. *Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics*. Barcelona: Crítica, 1996, o bé, del mateix autor, *Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), 2015. Per al període comtal català vegeu BALAGUER, Anna M. *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), 1999. El primer exhaust, els altres dos disponibles a la llibreria de l'Institut d'Estudis Catalans.

Resumint les dades de la taula anterior obtenim els resultats següents:

Cronologia	n	AV	AR		BI	espècie
s. X	2	1	1-		-	-
s. XI	6	1	1		2	2
1150-1200	16	1	1	↔	11	3
1201-1250	41	4	-		36	1
1251-1300	54	-	-		53	1
1300-1306	9	-	-		9	0
	128	7 (5,5%)	3 (2%)		111 (87%)	7 (5,5%)

En aquest cas, ens diu més coses la taula general que el resum final, en part a causa de la precarietat dels tres primers períodes.

Podríem dir, com a conclusió més evident, que en cap altre cartulari hem vist una evidència tan clara de l'èxit del diner barceloní, de primer el doblenc, malgrat la seva baixa llei i tot seguit, i encara molt més, del diner de tern, que arribà a assolir un paper central i pràcticament exclusiu en el món de les transaccions en la segona meitat del s. XIII i bona part del XIV. El diner de doblenc, creat el 1222, ens apareix ja el 1224 (doc. 74) i domina el mercat fins al 1260, amb 22 mencions específiques i altres que només diuen "moneda de Barcelona", però que evidentment s'hi refereixen. Malgrat el conegut rebuig a aquesta moneda de baixa llei, només en dues ocasions hi constatem la competència del prestigiós diner melgorès (docs. 115 i 130 del 1249 i el 1260) que hom preferia per la seva bona llei. Quan apareix el diner de tern, creat el 1256 i present al cartulari des del 1260, domina completament el panorama dels pagaments i és l'única moneda emprada al llarg dels 46 anys que resten del cartulari. Cal puntualitzar que la menció de moneda de tern al 1217 (doc. 71) o del diner de quatern el 1259/60 (doc. 129) són del tot incoherents i han d'ésser o bé fruit d'una mala lectura o d'un error en la datació o la lectura de la data d'aquests dos documents.

Una altra conclusió evident és que la zona on estava ubicat el monestir estava plenament monetitzada. Pagaments amb únicament espècie només n'hi ha set i encara que les espècies tornin a aparèixer de forma complementària en altres documents, sempre són o bé com a complements dels testaments, on hi ha cases o terres que hem inclòs en aquest apartat o bé corresponen a censos, que solen comportar un pagament inicial en diner i un pagament anual en espècie.

El diner gironí, propi de la zona, apareix només en tres pagaments que abracen l'espai 1142-1187, per tant tot sembla indicar que les darreres emissions foren les que hi feu Alfons I (1162-1196). Cal dir que aquestes mencions, que hem comptabilitzat com de billó, també podrien ésser de plata, com algunes altres. És per això que a la taula resum hem indicat amb una doble fletxa que els nombres de la plata i del billó segurament s'haurien de repartir més cap a la plata.

És important la cita del 1094 (doc. 26) datat a Torroella de Montgrí, que ens menciona els diners del comte Hug, certament, Hug II (1078-1116) i que, pel context del document devia fer ja moneda de billó i la menció de la moneda d'argent de Pere Ponç que, segons vam ja comentar en altre lloc, podria ésser d'una emissió comtal-abacial de l'abat de Sant Pere de Roda, de nom Pere i fill del comte Ponç I a qui es podria atribuir llavors raonablement el petit diner d'argent amb un bàcul, que ha fet plantejar tota mena d'hipòtesis. Pere, fill de Ponç podria ésser lògicament apel·lat Pere Ponç i mentre que al seu pare se l'anomena comte, a ell no se'l qualifica de cap manera, cosa que ajuda aquesta hipòtesi (vid. *Acta Numismatica* 38, p. 116-121).

Pel que fa a la moneda d'or inicial, l'època del mancús i del morabatí és difícil de pronunciar-se amb tan poques dades, però el fet és que hi és present en les cronologies habituals, però no hi ha prou densitat de mencions per poder parlar de percentatges.

Hi ha poques dades de preus, però sobta, per l'excés, que l'any 1187, un ruc valgués 20 auris (doc. 44).

Pel que fa a l'activitat del monestir, s'hi pot retrobar el procés habitual d'una primera etapa de compres i una segona d'establiment de les terres comprades a cens, però en aquest cas el contrast és menys marcat.

[Recepció de l'article: 14-4-2021]
[Acceptació de l'article: 18-5-2021]